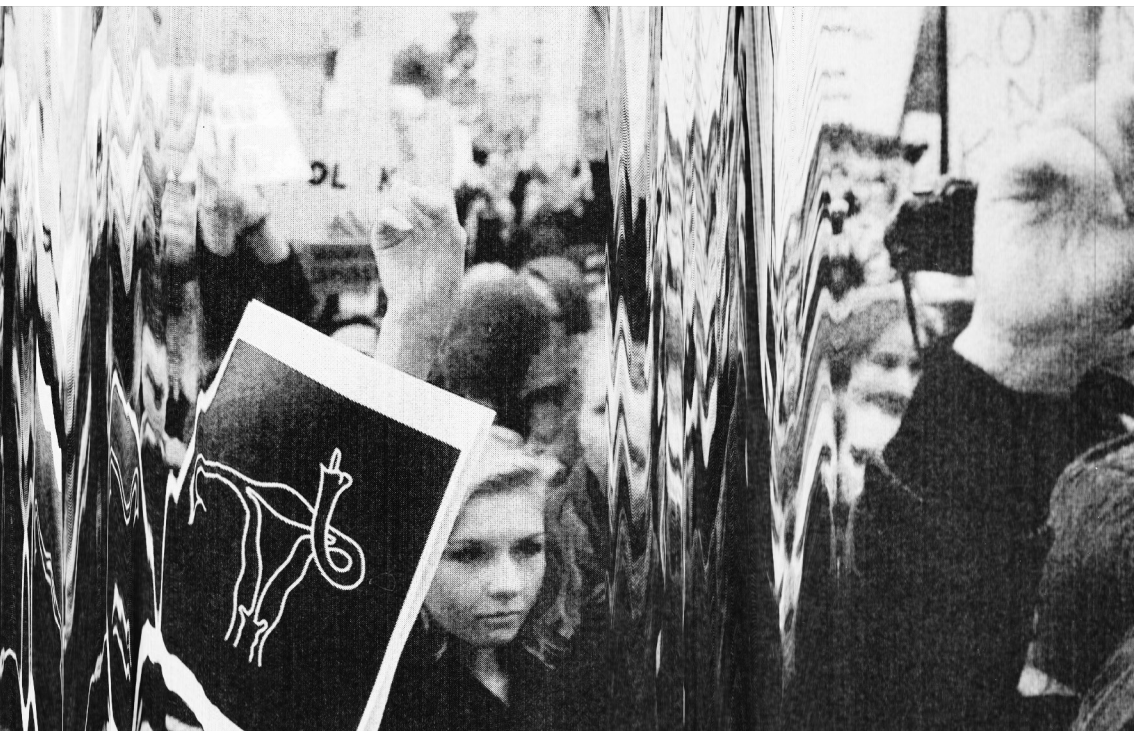

Kováts Eszter

A KONSZENZUSOK FELSZÁMOLÁSA – JOBBOLDALI POPULIZMUS ÉS A „GENDER- IDEOLOGIA” FENYEGETÉSE

2012 óta számos európai országban a „genderideológia”, illetve „genderelmélet” ellenségképpé szemben konzervatív, és részben fundamentalista társadalmi mozgalmak szerveződtek. Ezek nőjogok, LMBTQ-ügyek, adminisztratív szakpolitikai eszközök (pl. gender mainstreaming), vagy gender studies tanszékek közfinanszírozása ellen lépnek fel, az ezeket képviselő politikai és civil szereplőket, közigazgatási alkalmazottakat, és a fenti kérdéseket tudományosan kutatókat egyetlen homogén csoportként és szervezett lobbiként állítják be. A mozgalmak transznacionális karaktere, a diskurzusok, gyakorlatok országhatárokon és konkrét ügyeken átívelő volta egyre több kutatót győz meg arról, hogy nem elkülönült esetekről, hanem egy összefüggő jelenségről van szó.

A szakirodalomban elterjedt, értékek harcára korlátozódó értelmezésekkel szemben, melyek nem foglalkoznak strukturális magyarázatokkal, a tanulmány ezeket a mozgalmakat a jobboldali populizmus erősödésének kontextusában helyezi el. Amellett érvel, hogy a gender ezekenél a „genderideológia” ellen szerveződő mozgalmaknál nem a végső legyőzendő ellenség, hanem egy nagyobb válság tünete, ahol a gender egy szimbolikus kötőanyag. Ezek valójában a liberális demokrácia újradefiniálásért folytatott küzdelmek, a „genderideológia” pedig a fennálló globális hatalmi rend és az ún. progresszív szereplők számos deficitjét testesíti meg az ellene szervezkedők számára, akik ezekre reagálnak bizonyos kérdések újrapolitizálásával. Chantal Mouffe konszenzus-fogalma, és a konszenzusnak a liberális demokráciában teret nyerő hegemoniájának kritikája alapján az írás azt vizsgálja, hogy a neoliberalis konszenzus, az emberi jogi konszenzus és a liberális progresszió konszenzusa mennyiben járul hozzá a „genderideológia” elleni mozgalmak térnyeréséhez.

BEVEZETÉS

Magyarországon a legtöbb európai országhoz képest későn, 2017. február–márciusában került reflektorfénybe a „genderideológia” témája az ELTE Társadalmi nemek tanulmánya képzés elindításának híre és az Európa Tanácsnak a nők elleni és családon belüli erőszak megelőzéséről és felszámolásáról szóló isztambuli egyezménye ratifikációjának kilátásba helyezése kapcsán,¹ azonban valójában a diskurzus szintjén már itthon is évek óta jelen van. 2009-ben egy a társadalmi nemeket is oktató történelemtankönyv, 2010-ben pedig az óvodai neveléssel és abban a sztereotípiákkal szembeni küzdelemmel kapcsolatos törvény kapcsán jelent

1 A legrészletesebben kifejtett kritikát a kormányközeli Alapjogokért Központ jelentette meg: <http://alapjogokert.hu/nem-a-genderegyezmeny/> (Letöltve: 2017.10.26.). Az isztambuli egyezmény körüli „genderideológia”-vád genealógiája itt: <https://nokert.hu/sze-20170524-2212/2020/6/hatekonyaldozat-vedelem-haritasi-halogatastol-demonizalasig-az-isztambuli> (Letöltve: 2017.10.26.).

meg először a közbeszédben, azóta időről időre megjelenik a nyilvánosságban.² Azonban, ahogy az ELTE és az isztambuli egyezmény körüli viták is sejtetni engedik, a „genderideológia” vádját férfiak és nők, heteroszexuálisok és melegek/leszbikusok egyenlőségének kérdésein. Az alábbiakban arra keresem a választ, továbbgondolva korábbi elemzéseket (Grzebalska, Kováts és Pető 2017), hogy ez az első pillantásra félreértésnek, összeesküvés-elméletnek tűnő vagy pusztán ellenségképző politikai stratégiának tekintett diskurzus milyen kapcsolatban van a tágabb (európai) politikai folyamatokkal.

A „GENDERIDEOLÓGIA” MINT ELLENSÉGKÉP

A szakirodalom ezeket a mozgalmakat eddig jellemzően három módon magyarázta.³

HELYI KONTEXTUS

Az első magyarázó keret jellemzően egy helyi vagy nemzeti szakpolitikai vagy politikai vitára adott reakcióként, tehát egy adott törvényjavaslat vagy egy politikai szereplő stratégiájának (pl. ellenségkép-alkotás mint identitásképzés/mobilizációs eszköz) vonatkozásában vizsgálta ezeket a mozgalmakat. Különösen a jelenség első fázisában – amikor még nem volt annyira látványos, hogy a különböző országokban egyidejűleg zajló trendről van szó, és hogy a különböző ügyek mentén szerveződő mozgalmak ideológiailag is összekapcsolódnak – a kutatók a nemzeti sajátosságokból próbálták megmagyarázni őket, például a helyi jobboldal és szélsőjobboldal történeti fejlődéséből, vagy állam és egyház viszonyából (pl. Brustier 2014; Grabowska 2014). A Pető Andreával 2016 októberében véglegesített közös tanulmányunkban mi például azt próbáltuk feltárni, mi lehet az oka annak, hogy Magyarországon – Európa többi országával szemben – ugyan felbukkantak „gender-ellenes” hangok, de az elszórt eseteken kívül akkor még nem alakult ki koherens és mozgósításra használt ellenségkép. Azt is megállapítottuk akkor, hogy amennyiben ez változni fog, az nagy valószínűséggel a kormányzat felől fog érkezni (Kováts és Pető 2017).

Ezek a megközelítések hasznosnak bizonyultak azzal kapcsolatban, hogy megértésünk néhány dolgot, például hogy a különböző országokban mely strukturális tényezők segítettek vagy akadályozták egy-egy mozgalom felbukkanását, miért pont egyik vagy másik úgy generált szervezett ellenállást. Azonban ez az elemzési keret – amelyre David

2 A magyar kronológia áttekintéséhez lásd Félix (2015), Kováts és Pető (2017).

3 A három értelmezési paradigmára vonatkozó részt egy korábbi tanulmányom alapján foglalom össze (2017a).

Paternotte találóan alkalmazza a módszertani nacionalizmus fogalmát⁴ (2015: 130) – nem elégséges a jelenség teljes megértéséhez. A mozgalom transznacionális karaktere, a diskurzusok, gyakorlatok országhatárokon és konkrét ügyeken átívelő volta egyre több kutatót győz meg arról, hogy ezeknél nem elkülönült esetekről, hanem egy összefüggő jelenségről van szó.⁵

A RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZ STRATÉGIÁJA

A vonatkozó kutatások a Vatikánban találták meg a diskurzusnak és magának a „gender-ideológia” kifejezésnek az eredetét. 1995-ben zajlott az ENSZ szervezésében a Nők Negyedik Világkonferenciája Pekingben, amely többek között megfogalmazta a *gender mainstreaming* stratégiáját, azaz a nemek esélyegyenlőségére vonatkozó átfogó politikai követelményt. A konferencia után kerültek be szentszéki dokumentumokba olyan fogalmak, mint a „gender feministák”, vagy a „gender agenda”, majd született meg 2003-ban a Család Pápai Tanácsa megbízásából *A családdal és az élettel kapcsolatos vitatott fogalmakról és etikai kérdésekről* című lexikon. Ebben a kötetben (magyarul: Családlexikon 2012) fejtik ki a Vatikán álláspontját olyan fogalmakról, mint *gender*, és ekkor fogalmazódik meg a „genderelmélet” illetve „genderideológia” kifejezés is (Case 2011; Robcis 2015). Emellett az sem hagyható figyelmen kívül, hogy az egyház és szervezetei több országban is tevékeny szerepet játszanak a mozgósításokban (Kuhar és Paternotte 2017).

Úgy tűnik azonban, hogy bár a katolikus egyházra korlátozódó értelmezések megkehlhetetlenül fontos szempontokra mutatnak rá, és megmutatják a nemzeti folyamatokból levezetett magyarázatok korlátait, mégsem tudnak átfogó magyarázattal szolgálni. Ebben az értelmezésben (pl. Kuhar 2014; Paternotte 2015; Kuhar és Paternotte 2017) a diskurzus eredetének és a mobilizációk mögötti szereplőknek és stratégiáinak feltárása egyet jelent a mozgalmak megértésével, az utcára menő százezrek és milliók pedig csupán egy összehangolt stratégia szerint félrevezetett és manipulált tömegekként jelennek meg. Ebben a keretben a jelenség pusztán az egyház találmánya és stratégiája, hogy konszolidálja a szerepét, visszaszerezze a hatalmát, és új utakat találjon ahhoz, hogy újraklerikalizálja a társadalmat (Kuhar 2014). Ez a megközelítés nem ad számot a jelenség horderejéről,

4 Magának a fogalomnak széles körű társadalomtudományi vitájához lásd pl. Daniel Chernillo (2011): *The Critique of Methodological Nationalism: Theory and History*. In: *Thesis*, Vol. 106., No. 1.: 98–117.

5 Országokra vonatkozó esettanulmányokat összefoglaló kötetek, amelyeknek ha egyes tanulmányaiból nem is minden esetben, de a kötetek koncepciójából kitűnik, hogy a transznacionális karakterre tekintettel vannak: Hark–Villa (2015); Paternotte–van der Dussen–Piette (2015); Kuhar–Paternotte (2017); Kovács–Pöim (2015).

a mozgalmak széles tömegek körében való népszerűségéről és a népszerűség mögötti lehetséges okokról, és azt is adottnak veszi, hogy itt értékek küzdelméről van szó (egyenlőség *melletti* és *elleni*ek össze csapásáról).

KONZERVATÍV VISSZACSAPÁS

A nemzeti kontextusokra koncentráló elemzésekben is visszatérő elem, de emellett külön is megjelenik – különösen feminista és LMBTQ-ügyekkel foglalkozó aktivisták írásaiban – az az értelmezés, amely szerint ezek a mozgalmak tulajdonképpen a történelmileg elnyomott csoportok (pl. nők, melegek) egyenlősége terén eddig elért eredményekkel és a további jogkiterjesztéssel szemben szerveződő ellenmozgalmak. Természetes, hogy az aktivisták, akiket gyakran agresszív, személyüket érintő támadások érnek, első körben a munkájuk és eredményeik elleni támadást látják, és ez könnyen értelmezhető pusztán visszacsapásként. A *gendert* ellenségnek tekintő mozgalmak gyakran stigmatizálják és defenzív pozícióba tolják őket, aminek következtében csak még inkább igazoltnak látják a saját megközelítésüket, és mindez megnöveli igényüket az EU és az ENSZ normáinak betartatására. Ezzel azonban igazolni látszanak az ügy ellenfeleinek állítását, hogy itt nemzetközi szervezetek által propagált importról van szó. És ez morálisan is kényelmes pozíció: az igazságtalan megtámadottság érzésének talaján önfeladásnak tűnhetne újragondolni a saját stratégiákat, nyelvet, napirendet.

Késztelen, hogy ezek a mozgalmak számos szempontból támadják a feminista és az LMBTQ-csoportok célkitűzéseit vagy azokat a kereteket, amelyekben az ún. progresszív szereplők az egyenlőséget tárgyalják (antidiszkriminációs nyelv, emberi jogi paradigma, numerikus egyenlőség, identitáspolitikák). Ezek a mozgalmak valóban hozhatnak és hoznak visszalépéseket a nemek egyenlősége és a szexuális kisebbségek egyenlősége területén elért eredményekben, sőt valóban támadják a liberális progresszió gondolatát: nevezetesen, hogy a történelemnek (és a jogkiterjesztésnek) lenne egy előre megírt iránya. Azonban amit egyes szereplők konzervatív visszarendeződésnek hívnak, az csak a felszín, nem magyarázza a mélyben lévő okokat. Ezek feltárásához igyekszem hozzájárulni az alábbiakban.

Így mindhárom értelmezési keret megragad valami lényegeset a mozgalmak megértéséhez, de önmagukban nem adnak kielégítő magyarázatot.

A MOZGALMAK MEGJELÖLÉSE

Felmerül azonban még egy probléma: a fenti összefoglalóból kiderül, hogy már az elnevezésekkel is gondban vagyunk. Minek nevezzük ezt a jelenséget? Genderellenes/*antigender* mozgalmak? Bár korábbi írásaiban magam is használtam ezeket a kifejezéseket (Kováts 2015; Kováts és Pöim 2015; Kováts 2017a), ma már igyekszem mellőzni őket.

Sebastian Scheele meggyőzően érvel ugyanis az ellen, hogy ezeket a mozgalmakat „genderellenes”-ként konceptualizáljuk. A vonatkozó szereplők ugyanis „genderizmus” vagy „genderideológia” címszóval olyan tartalmakat fűznek össze egyetlen fenyegető masszává, amelyeket a gender kategóriáját használók nem éreznek magukra érvényesnek. Vagyis ha ezeket a szereplőket „genderellenesnek” hívjuk, azzal elfogadjuk, hogy ugyanarról a fogalomról beszélünk (mi mellette vagyunk, ők pedig ellene) (Scheele 2016: 3–4).⁶

Fontos felfigyelni arra is, hogy a feminista és LMBTQ-aktivizmusban jellemzően két jelentésben használják ezt a szót. Vannak, akik analitikus kategóriaként, a biológiai nemhez hozzárendeltként tekintenek a társadalmi nem fogalmára, amin keresztül megfogalmazhatóak a térhez és időhöz között összetevői annak, hogy mi számít nőiesnek, férfiasnak, adott társadalomban milyen lehetőségei, korlátai vannak nőknek és férfiaknak. A másik használatban a társadalmi nem fogalma egy másik jelentéssel bővül (illetve cserélődik ki), különösen az angolszász országok feminista és LMBTQ-aktivizmusában: egyre többen azonosítják a genderidentitással (vagyis azzal, hogy az ember azonosul-e biológiai nemével, tehát például női testben nőként azonosítja-e magát, vagy férfiként/ nem-bináris neműként). Ezek vagy belső lényegként, vagy választott (a férfi-nő binaritásban el nem helyezhető) identitásként tekintenek a genderre. Ennek az utóbbi trendnek a baloldali/ feminista kritikusai is alkalmazzák időnként a genderideológia szót (idézójel nélkül), ami megbonyolítja helyzetet.⁷

Scheele a „genderellenesség” helyett a „családközpontú antifeminizmus” fogalmát javasolja, hogy a diskurzusban megnevezze mind a kontinuitást a korábbi antifeminista mozgalmakkal, mind pedig a hagyományos család múltba visszavetített mítoszának szerepét. Számomra azonban ez sem kielégítő, pontosan azért, mert elfedi azt, hogy itt egy alapvetően új jelenséggel állunk szemben. Az antifeminizmus nem mindenhol játszik szerepet ezekben a mozgalmakban. És még ahol bizonyos feminista szereplők törekvései ellen szerveződnek, illetve a „hagyományos család” fontosságát hangsúlyozzák, ott is inkább tünetei egy nagyobb léptékű jelenségnek.

6 Egy másik, feminista kritika a fogalom használatával szemben pedig az, hogy valójában a konzervatívok a genderpártiak, és a feministák a genderellenesek (mert felismerik, hogy van gender, és az abban definiált szerepek ellen vannak). Lásd pl. a Patent Egyesület egyik vonatkozó állásfoglalása: <https://www.facebook.com/patent.egyesulet.ngo/photos/a.471664736296443.1073741826.230314307098155/792754434187470/?type=3&theater> (Letöltve: 2017. 10. 26.).

7 Az angolszász aktivizmusban használt két genderkoncepcióról lásd: Rebecca Reilly-Cooper 2016. Egy példa a „genderideológia” fogalmára azok használatában, akik kritikusak a gender identitásjelölő értelmezésével kapcsolatban: <https://gendercriticalgreens.wordpress.com/2016/08/15/a-feminist-view-of-gender-identity-politics/> (Letöltve: 2017. 10. 26.).

Igy sokkal inkább arról van szó, hogy ezek a mozgalmak a liberális demokrácia jelenlegi állapotára, jelenségeire reagálnak, és javasolnak valamiféle polarizáló és kultúrharcos alternatívát. Addig is, amíg találunk egy olyan fogalmat, amely képes egy tágabb válság-jelenség tüneteként, a jobboldali populizmus erősödésének kontextusában megragadni ezeket a mozgalmakat, körülírásokat fogok alkalmazni: mozgalmak, diskurzusok, szereplők, amelyek a „genderideológia” ellenségképe ellen szerveződnek.

A köznyelvben gyakran megbélyegzőként funkcionáló szexista, nőgyűlölő és homofób fogalmak használatát is kerülni fogom ezekkel a mozgalmakkal és politikai követkeléseikkel kapcsolatban. Bár politikai szempontból, a mi vs. űk identifikációs vonal meghúzása szempontjából esetleg indokoltnak tűnhet a másik szereplő dehonesztáló címkével való ellátása, a megértésben inkább akadályt jelent, mert előfeltételez egy motívációt és ágendát, amely nem feltétlenül a mozgalmak sajátja.

A publicisztikák és politikai stratégiák terében a populizmus szó a szexista, nőgyűlölő és homofób fogalmakhoz hasonló funkciót tölt be. Az utóbbi években – és különösen a brexit-népszavazás és Trump megválasztása óta – egyre gyakrabban kerül elő megjelölésként a populizmus. Chantal Mouffe politikatudós ezt a jelenséget „antipopulista hisztériának” nevezi (Mouffe 2016b). A populizmuskutató Cas Mudde szintén megfogalmazza azt, hogy ez egy divatos kifejezés lett, és arról ír, hogy gyakorlatilag már nincs olyan politikus, aki ne kapta volna meg valamikor a populizmus vádját, merthogy ez a terminus politikai lejáratásra alkalmazott jelzővé vált (Mudde 2015; Mudde és Kaltwasser 2017: 1–2). Frank Furedi magyar származású brit szociológus több cikket szentelt a populizmusozás jelenségének: a *status quó*tól eltérő és a morálisan alsóbbrendűnek tartott vélemények megbélyegzését, delegitimálását tekinti a populizmussal való vádaskodás egyik fő funkciójának.⁸

POPULIZMUS

A jobboldali populizmus erősödése nem választható le arról a jelenségről, hogy populistáknak bélyegződnek a vélt/ óhajtott/ kikényszeríteni kívánt konszenzustól eltérő nézetek. Az alábbiakban definiálom – elsősorban Cas Mudde és Chantal Mouffe fogalmai nyomán –, hogy jelen írásban mit tekintek jobboldali populizmusnak és az erősödése lehetséges okainak, majd a konszenzus és a konszenzus mouffe-i kritikájának alapján helyezem el a „genderideológiára” mint ellenségképre szerveződő mozgalmakat a jobboldali populizmus kontextusában.

8 Például: Frank Furedi: Populism: a Defence. In: Spiked, 2016. november. Interneten: <http://www.spiked-online.com/spiked-review/article/populism-a-defence>. (Letöltve: 2017. 10. 26.).

Orbán Viktor miniszterelnöknek az elsősorban a migrációval kapcsolatban tett állításai jól illusztrálják azt a politikai diskurzust, ami a kurrens jobboldali populizmusra is jellemző:

„– Az ember sokszor úgy érzi, mintha nem is egy nyelvet beszélnének a szemben álló felek. Mindenki dezinformálással vádolja a másikat.

– Kevés esély van arra, hogy ilyen közös nyelv születhessen. Már csak azért is, mert mi egyenesen beszélünk, az ellenfeleink meg egy kitalált nyelven, modern kori eszperantón, ezt hívják PC-nek. Mi leírjuk, kimondjuk a valóságot, ők meg kitalálják, még pontosabban: megkonstruálják. A két nyelv küzdelme zajlik az egész nyugati világban. Ám az egyet nem értés oka nem a nyelvben, hanem a célok különbözőségében keresendő.”⁹

A diskurzus olyan fogalmakkal írható körbe, mint: merev ők és mi szétválasztás, amiben „mi” képviseljük a valóságot, az egyenes beszédmodot, „ők” posztmodernnek, valóságot konstruálnak, a nyelven keresztül kívánnak teremteni, szóhasználatukkal elfedik a problémákat. A morálisan korrupt elit és a tiszta, józan paraszti ész talaján álló nép antagonisztikus szembeállítás ez, amiben azért nem ellentmondás, hogy egy ország hét éve regnáló miniszterelnöke az utóbbi oldalán áll, mert az elit-nép szembeállítás nem az aktuális hatalmi helyzetből fakad, hanem morálisan konstruálódik (Mudde és Kaltwasser 2017: 12).

A JOBBOLDALI POPULIZMUS ERŐSÖDÉSE EURÓPÁBAN

A „genderideológiára” ellenségeként tekintő mozgalmak megértéséhez két olyan megközelítést használok, melyek, túlmutatva az „antipopulista hisztérián”, a populizmus keresleti oldalát vizsgálják, rávilágítva az azt magyarázó strukturális tényezőkre.

Másokkal ellentétben, akik például mozgalomként vagy a politikacsinalás egy legitim módjaként tekintenek rá, Cas Mudde egy szűken vett ideológiaként definiálja a populizmust. „A populizmust én egy olyan ideológiaként definiálom, amely a társadalmat két homogén és antagonisztikus csoportra osztja, a »tiszta népre« és a »korrupt elite«; és amely amellett érvel, hogy a politikának a nép általános akarata kifejeződésének kell lennie” (Mudde 2004: 543). Mudde a populizmussal szembeni álláspontként határozza meg egyrészt a populizmus tükörképeként megfogalmazott elitizmust (amely az elitet tartja

9 Gajdics Ottó: Magyarországon most a kampány főpróbája zajlik. Húsvéti beszélgetés Orbán Viktor miniszterelnökkel. In: *Magyar Idők*, 2017. április 15. Interneten: <http://magyaridok.hu/belfold/magyarorszagon-kampany-foprobaja-zajlik-1584190/> (Letöltve: 2017. 10. 26.).

morálisan feljebb valónak), másrészt a mindkettővel szemben álló, a vélemények és érdekek sokféleségét legitimként elismerő pluralizmust (uo.: 543–544). Ezt a definíciót később kiegészítette még azzal, hogy a populizmus ideológiája „*thin-centered*”, vagyis hogy a tágabb politikai ágendának csak viszonylag szűk részére vonatkozik – keveset mond például arról, hogy milyen ideális gazdasági vagy politikai rendszerben gondolkodik (erről lásd: Mudde és Kaltwasser 2017: 6).¹⁰

Mudde kiemeli annak fontosságát, hogy a populistának bélyegzett szólamok és követelések automatikus elutasítása helyett próbáljuk meg megérteni a populizmus kontextusát és a mögötte rejlő valós társadalmi igényeket. A populizmus vádjá előfeltételezi, hogy a beszélőnek van igaza, és adotttnak veszi, hogy a másik kritikájában még áttételesen sincs semmi igazság (Mudde 2004: 552). Mudde 2015-ben és 2017-ben a populizmus keresleti oldalról történő megerősödésének többek között a következő okait azonosította. Egyrészt az európai választók jelentős hányada azt érzi, hogy fontos ügyeket – mint az európai integráció, a bevándorlás és a munkanélküliség illetve a növekvő prekarizáció kérdései – nem megfelelően tárgyalnak a politikai elitek, vagy egyenesen igyekeznek napirenden kívül tartani. A populista jobboldal megragadja ezt a mulasztást, és polarizáló nyelvet ad bizonyos kérdések visszapolitizálásához. Másrészt a politikai elitek egyre inkább összerosódnak szociokulturális jellegükben és gazdaságpolitikai válaszaikban is, így számos szavazót idegenítenek el és számos kérdés legitim megvitatását lehetetlenítik el. Harmadrészt egyre többeknek az az érzése, hogy nemzeti politikai elitjük elveszítette a hatalmát az EU-nak átadott kompetenciák miatt, illetve mert maguk a politikusok is használják ezt az érvet, amikor népszerűtlen szakpolitikákat fogadnak el, melyeket az EU, a globalizáció, vagy épp az Egyesült Államok nyomására fognak rá (Mudde 2015; Mudde és Kaltwasser 2017: 99–104).

Szerzőtársával közös könyvében Mudde hangsúlyozza, hogy a populizmus nem általában a demokrácia, hanem a liberális demokrácia ellen fogalmazódik meg. Minimalista definíciójukban a demokráciát (ami lehet közvetlen vagy közvetett, liberális vagy illiberális) a népszuverenitással és a többség uralmával azonosítják. A liberális demokrácia ellenben a fentiek mellett fenntart független intézményeket, amelyek az olyan alapjogokat hivatottak biztosítani, mint a kisebbségek védelme. A populista mozgalmak ez utóbbi ellen szerveződnek a „csendes többség” nevében, valamint elvetik a pluralizmust a „tisztá nép” egységessége hivatkozva (Mudde és Kaltwasser 2017: 80–82). Ahogy a liberális demokrácia iránt elkötelezett szereplőket önreflexióra intve fogalmaznak: „[A] populizmus lényegében egy illiberális demokratikus válasz a nem demokratikus liberalizmusra” (uo.: 116). Kitartanak amellett, hogy az elitista értelmezések nem célravezetőek (sem politikai, sem tudományos értelemben), és megkérdőjelezik a polgárok intellektuális vagy morális kompetenciáját (uo.: 118).

10 Ez azért érdekes, mert ez alapján könnyen „baloldali populista” címet kaphat, aki a tőkés-munkás ellentétet, vagy például az államnak a gazdasági szereplőkkel való összefonódását politikai témává teszi.

Muddénak a keresleti oldalt feltáró, és abban a pluralista erők felelősségét feszegető nyomdokain érdemes haladni a „genderideológia” elleni mozgalmak megértésével kapcsolatban is, mivel a fenti megállapítások rezonálnak a feminista és az LMBTQ-aktivizmusra (illetve azok szakpolitikai megjelenésére) is.

Chantal Mouffe továbbmegy, és a populizmusban a politika egy demokratikusabb módját látja, valamint egy transzformatív erőt a liberális demokrácia megreformálására (Mouffe 2016a, 2016b). Amiben Mudde baloldali populizmust, ő valódi demokratikus politikát lát. Mégis, Mudde fent idézett, a keresletet firtató három állítása visszaköszön abban, hogy Chantal Mouffe a posztpolitikaiban látja a nyugat-európai jobboldali populizmus megerősödésének az okát. A posztpolitikai a neoliberalis konszenzusban gyökerezik, a jobbközép és balközép pártok „there is no alternative” paktumában, miszerint a globális kapitalizmus jelen formájának és logikájának nincs alternatívája, és ami illegitimnek, euroszkeptikusnak, populistának bélyegez minden, a jelenlegi gazdasági rendszerre vonatkozó kritikát (Mouffe 2005). Mouffe szerint a populista jobboldal nem tesz mást, mint etnikai kódban fogalmazza meg a szociális problémákat (Mouffe 2016b). Ez az egyébként, amit Ingar Solty a baden-württembergi és egyesült államokbeli gender szempontú tantervekkel szembeni jobboldali ellenállással kapcsolatban a szocioökonómiai és strukturális feszültségek kulturális keretezésének nevez (Solty 2015).

Chantal Mouffe Carl Schmitt- és Habermas-kritikája alapján konceptualizálható az a kihívás, amit ezek a „genderideológia” ellen szerveződő mozgalmak a liberális demokrácia számára jelentenek (Mouffe 2005, 2011). Mouffe szerint Schmitt helyesen mutat rá a politikai inherensen konfliktusos természetére, viszont bírálja Schmittet azért, mert elmentmondásnak látja emiatt a pluralizmust. Mouffe ellenben kritizálja a racionális vitára alapozott habermasi liberalizmus-koncepciót is, mert az elvitatja a politikai konfliktusos természetét, és téves a konszenzus-követelése, sőt aláássa a demokráciát. Mouffe szerint a liberális demokrácia kihívása a politikainak (ami elkerülhetetlenül konfliktusos) az összebékítése a demokratikus pluralizmussal (ami nem lehet antipolitikus, racionális). Bevezeti az agonizmus fogalmát (agón = konfliktusos versengés), amely elismeri ugyan, hogy szükségszerűek a konfliktusok, és azok racionálisan nem megoldhatóak, ugyanakkor megszelídíthetőekként tekint rájuk, amennyiben a mi/ők ellentét ellenfelekként és nem ellenségként tekint a másikra, vagyis a politikai közösség részének ismeri el az őket (Mouffe 2005, 2011; Horváth 2016).

A „genderideológiára” mint ellenségképre tekintő mozgalmak ez alapján úgy konceptualizálhatóak, mint amelyek a közös alapot, közös politikai teret vitatják el politikai ellenfeleiktől, veszélyt hordozó, illegitim ellenségként állítva be azokat.

A KONSZENZUSOK FELSZÁMOLÁSA

Az alábbiakban a konszenzus koncepciójának mouffe-i problematizálása kapcsán fogom értelmezni a „genderideológia” ellenségképére épülő mozgalmakat. Chantal Mouffe 2005-ös *On the Political* című művének egyik kulcsgondolata a konszenzust középpontba állító politikai diskurzus kritikája. A pluralista demokrácia fenntartásának előfeltétele agonisztikus terek kialakítása és működtetése. A konszenzus csak látszólagos lehet, vagy esetleg a politikai elitok között jöhet létre, de ez nem számolja fel a *politikait*. A konszenzus koncepciója rendkívül hangsúlyos lett a nyugat- és dél-európai politikában, Mouffe szerint pedig jórészt ennek köszönhető, hogy a társadalmi konfliktusok antagonisztikus keretben jelentek meg. Ezzel szemben ő azt javasolja, hogy konszenzusok helyett a konfliktusok kihordására képes tereket kell létrehozni.

„Szakítva a társadalom organikus testként való reprezentációjával – ami a holisztikus szervezőmód jellemzője –, a pluralista, liberális és demokrata társadalom nem tagadja a konfliktusok létét, hanem olyan intézményeket nyújt, amelyekben a konfliktusok ellenfelek közötti formát ölthetnek. Éppen emiatt kellene óvatosabbnak lennünk, amikor a konszenzusos politika kortárs magasztalását látjuk, azt, amelyik azt állítja magáról, hogy lecserélte a régimódi bal-jobb konfliktuson alapuló (ellenfél-) politikát. Egy jól működő demokrácia valójában felhívást jelent arra, hogy a legitim demokratikus politikai pozíciók összecsapjanak egymással. A bal és a jobb közötti konfrontációnak ekörül kellene forognia. E konfrontációnak kellene olyan kollektív identifikációs formákat nyújtania, amelyek elég erősek a politikai szenvedélyek mobilizálásához. Ha nem létezik a viszonyok ellenféltípusú konfigurációja, akkor a szenvedélyek nem kaphatnak demokratikus kifutást, és a pluralizmus agonisztikus dinamikája nem léphet működésbe. Növekszik a veszély, ha emiatt a demokratikus konfrontáció helyébe az identitás esszencialista formái és a tagadás alá nem vonható erkölcsi értékek közötti konfrontáció lépnek. Ha a politikai határok elmosódnak, akkor növekedni fog a pártokkal szembeni elégedetlenség, és más típusú kollektív identitások felemelkedésének leszünk tanúi: az identifikáció nacionalista, vallásos vagy etnikai formáinak. Az antagonizmusnak számtalan formája lehet, és illúzió azt hinni, hogy az valaha is eltörölhető lesz. Ezért olyan fontos, hogy agonisztikus kifejezési formát kaphassanak a pluralista demokrácia rendszerén keresztül” (Mouffe [2005] 2011: 44).

A második kulcsgondolat a racionalitás jegyében száműzött érzelmeknek a visszacsempé-
szése a liberális demokrácia legitim kategóriái közé. Mouffe szerint a „mi” kollektív identitás

konstruálásának és a politikai mobilizációnak fontos része a szenvedély, amit jelenleg leginkább a populisták jobboldal tud a saját hasznára fordítani (Mouffe 2000, 2005, 2016a). Szerinte nem az érzelmek, hanem pont hogy a racionalisztikus megközelítés az, ami a demokráciát veszélyezteti, mert vak a politika természetére, és arra, hogy a szenvedélyek milyen központi szerepet játszanak benne (Mouffe 2000: 146, 148). Ahogy Horváth Szilvia nagyon találóan összefoglalja Mouffe-fal kapcsolatban:

„konfliktusok és identifikációs lehetőségek híján a demokrácia is elveszti talaját, nem hordozza az érzelmi elköteleződés lehetőségét” (Horváth 2016: 15). „A konszenzus-elvű politika nem teszi lehetővé, hogy olyan identifikációs lehetőségek alakuljanak ki, amelyek a demokratikus értékeket támogatják (...). Ez a magatartás (konszenzusorientáció, a pusztán kormányzó és/vagy operacionalizált, egyezkedő politika, harmadik út stb.) azt sugallja, hogy a politikusok félnek az érzelmektől. Márpedig a politika jelentős részt érzelmeken alapszik. Ezek hiánya a politikától, politizálástól való eltávolodást eredményezi, és erodálja a demokratikus legitimitást (...). A konszenzus tehát nem megerősíti, hanem meggyengíti a demokrácia alapjait” (Horváth 2016: 20).

A harmadik kulcsgondolat pedig arra vonatkozik, hogy ha nem találnak a konfliktusok érzelmi kifutási lehetőséget, akkor „a demokratikus konfrontáció helyébe az identitás esszencialista formái és a tagadás alá nem vonható erkölcsi értékek közötti konfrontáció lépnek (Mouffe [2005] 2011: 44)”. A tanulmányban tárgyalt mozgalmak és a velük szemben álló ún. progresszív oldal esetében mintha pontosan ez játszódna le. Az alábbiakban a nyugati liberális demokráciák három konszenzusát tekintem át a „genderideológia” elleni mozgósítások tükrében, és azt állítom, hogy részben ezek is felelősek a *gendert* ellenségnek kikiáltó alternatívák megerősödéséért.

NEOLIBERÁLIS KONSZENZUS

A nyugati szociáldemokrata és kereszténydemokrata pártok közti neoliberális konszenzus jelenségében összekapcsolódik a technokrácia és a Mouffe által a posztpolitikainak nevezett jelenség, miszerint nincs alternatívája a nemzetállamok és a politika terét szűkítő neoliberális globalizációnak. A megvizsgálandó kérdés az, hogy ez a „genderideológia” kérdéseinek vonatkozásában lefordítható-e, és ha igen, hogyan.

A neoliberalizmusnak sokrétű irodalma és sokféle definíciója van, én Gregor Anikó és Weronika Grzebalska háromdimenziós megközelítését veszem itt alapul. Eszerint a neoliberalizmus egyfelől egy globális gazdaságpolitikai rezsim: a piacok deregulációja, kiterjedt privatizáció, adócsökkentés, megszorító politikák, állami beavatkozások csökkentése, a szociális ellátórendszerek leépítése, nem kiépítése jellemzik. Másrészt egy

politikai-ideológiai rend, kormányzási mód, amelyre jellemző a technokrácia és a globális gazdasági szereplőknek a politikára való széles körű befolyása, a polgárok részvételének kevés lehetősége, a globális politikai és gazdasági elitnek hatalmának uralma. Harmadrészt pedig egy a társadalmi értékeket és kultúrát alakító rendszer, amely az individualizmust és az egyéni megküzdési stratégiákat támogatja, az egyéni felelősséget helyezi előtérbe a közösségi megoldások és az egyéni problémák mögötti rendszerszintű okok feltárása helyett (Gregor és Grzebalska 2016: 11–12).

Ahogy a *gender studies* önálló tudományos diszciplínává vált, a feminista politikai követelések pedig a *gender mainstreaming* szakpolitikájában bizonyos szempontból intézményesültek számos országban, úgy került egyre távolabb egy politikai követelés, a feminizmus rendszerkritikája az emberek tapasztalati horizontjától és nyelvezetétől. Pető Andrea ezzel kapcsolatban fogalmazza meg – a szenvedély fontosságát hangsúlyozó Mouffe-fal összhangban –, hogy a feminista politikának weberi értelemben újra kell varázsolnia magát (Pető 2015). Ebből az is következik, hogy a „genderideológia” ellenében szerveződő mozgalmak diskurzusaival szemben a jogi-adminisztratív nyelven megfogalmazott ellenérveknek nem lehet fogantatja, és a feminista ügynek sem nyer meg új társadalmi csoportokat.

Megjegyzendő, hogy azokban az országokban, ahol a *gender mainstreaming* támadás alá került (elsősorban Ausztriáról és Németországról van szó), ott ezt nem annak a technokrata és a gazdasági rendbe beleilleszkedő szakpolitikai eszköznek tekintik, amiért egyébként feminista tudósok és aktivisták számtalanszor bírálták (pl. Kantola és Squires 2012), hanem a gender fogalma alatt a transz/queer identitáspolitikában használt gender-identitás kifejezést értik.¹¹ Vagyis ellentétben azzal az eredeti elképzeléssel, ami azért vezette be a társadalmi nem fogalmát, hogy meg lehessen ragadni az időben és térben eltérő és változó, a biológiai nemhez kapcsolt társadalmi szerepeket, a gendert identitásként felfogók belülről jövő lényegként tekintenek rá (férfi, nő vagy nem-bináris), amit nem a biológiai nem határoz meg (Reilly-Cooper 2016). Amikor a jobboldal a gender mainstreaminget támadja, akkor részben arról beszél, hogy különböző szereplők egy összehangolt stratégia keretében ezt a genderre identitásként tekintő megközelítést terjesztik.

Natasha Chetcuti kifejezetten amellet érvel, hogy ezek a mozgalmak (ő „nationalista neokonzervativizmus”-ként beszél róluk) egyfajta válasz a neoliberális konszenzusra (Chetcuti 2014: 253). A piaci fundamentalizmust és annak a *politikait* bekebelező hatását

11 Lásd pl. itt: <http://www.karizmatikus.hu/hitvedelem/teveszme-kritika-oesszefoglalo-irasok/186-a-gender-ideologia> (Letöltve: 2017. 10. 26.). De a 2017. május 26–27-én Budapesten megrendezésre került Családok Világkongresszusán is elhangzott, például az USA volt ENSZ-delegáltja Janine Crouse előadásában, hogy a gender mainstreaming az „LMBT-napirendet” jelenti.

a „genderideológiát” ellenségnek tartó mozgalmak több országban nyíltan problematizálják. Ezt a következőkben néhány francia példán szemléltetem. Ahogy Soós Eszterrel közös írásunkban kifejtettük, a francia „Tüntit mindenkinek” (*Manif pour Tous*), kezdetben az azonos neműek házassága, majd tágabban a „genderelmélet” ellen szerveződő mozgalom radikális szárnyával, a *Printemps français*-val kapcsolatban: „[A] manifesztójában (...) például expliciten szó esik a »piaci ideológia diktátumáról«, és arról, hogy »elutasítják az olyan társadalmat, ahol a bankok katedrálisokként működnek«. A manifesztó szerint egy töről fakad az ultra-individualista hedonizmussal és radikális relativizmussal vádolt »genderelmélet« és a piaci fundamentalizmus” (Kováts és Soós 2014: 112). Ezt a fajta párhuzamos érvelést Mary Anne Case is kimutatja Tony Anatrellánál, a Manif-mozgalom egyik vezető ideológusánál, aki a következőket mondja az egyik írásában a „genderelmétről”: „A genderelmélet (...) egy intellektuális vírus (...), a marxizmushoz hasonlóan az emberi érdekekkel szemben áll, és morális és antropológiai deregulációért küzdve a korlátozatlan piaci kapitalizmussal analóg kockázatokat rejt magában” (Case 2011: 805). Romain Carnac is megfogalmazza, hogy a katolikus egyház aggodalommal figyeli egy „hedonista” és „egoista” individualizmus fejlődését. A gender szerintük ennek a tünete. Jutta Burggrafot, a „genderelmélet”-diskurzus egyik fő ideológusát idézi a genderrel kapcsolatban: „Ezek a gőgös követelések a radikális neoliberalizmus individualista antropológiájában természetesen talajra találtak” (Carnac 2014: 137).

Hogy a „genderideológia” ellen szerveződő mozgalom ideológusai sok helyen direkt kapcsolatot feltételeznek a gender és az individualizmus, illetve a neoliberalizmus között, az azon alapszik, hogy a társadalmi nemnek olyan értelmet tulajdonítanak, hogy az a természethez és a biológiai nemhez nem kötött, az ember mindenről maga dönthet. Ehhez hasonló összekapcsolásra baloldali feminista gondolkodók is rámutattak, különösen az angolszász országokban, amelyekben a transz/queer identitáspolitikai meghatározó eleme a feminista és az LMBTQ aktivizmusnak. Szerintük az identitáspolitikai megközelítés az emancipációs mozgalmakat elismerések és egyéni morális kérdések terepévé változtatja, és a neoliberalizmus logikájának megfelelően a rendszerszintű problémák kollektív kezelése helyett az egyéni stratégiák kialakítását támogatja. Szerintük a transz és a queer politika nem a szűken körbehatárolt nemi szerepek ellen küzd, ami nők és férfiak életére egyaránt korlátozó hatással van, hanem azt sugallja, hogy aki nem felel meg a társadalom által elvárt férfi- vagy nőképnek, az valójában nem is abba a nembe tartozik. Tehát szerintük nem a rendszer megváltoztatására törekszik, hanem a kategóriák közti ugrás és új kategóriák létrehozását javasolja (Reilly-Cooper 2016).¹² Nancy Fraser pedig már a 2000-es

12 Erre számos példa van, lásd pl. ezt: <http://bennorton.com/adolph-reed-identity-politics-is-neoliberalism/> (Letöltve: 2017. 10. 26.). És ezt: <http://www.feministcurrent.com/2016/09/27/need-braver-feminists-challenge-silencing/> (Letöltve: 2017. 10. 26.).

évek elején rávilágított, hogy az elismerési kérdések identitáspolitikai keretezése elfedi a csoportokon belüli különbségeket, hierarchiákat, leegyszerűsíti a csoportidentitásokat, és aláássa a rendszerszintű kritika és az arra épülő aktivizmus lehetőségeit (Fraser 2000, Fraser és Honneth 2003).

A feminizmus és a neoliberalizmus közti kapcsolat feltárásának és elméleti megértésének rendkívül gazdag szakirodalma van, elég csak Fraser *Feminism, Capitalism and the Cunning of History* (2009) című cikkére – és az általa keltett hullámokra – gondolni. Ezt a kapcsolatot a kelet-közép-európai kontextusban egy, a Friedrich-Ebert-Stiftung által kiadott kötet igyekszik feltárni a felzárkózás narratívájában élő, félperifériás, kelet-európai feminista aktivizmus vonatkozásában (Kováts 2016). Wimbauer és társszerzői egyébként egyenesen odáig mennek, hogy explicit módon kimondják, a genderkérdésekhez kapcsolódó aktivizmus beleilleszkedett a neoliberális rendbe, amiből kifolyólag a jobboldali szereplők most a neoliberalizmus társfelelőseként tekintenek rá (Wimbauer et al. 2015).

Magyar kontextusban a melegjogi aktivizmus vonatkozásában jelzésszerűen megemlítendő még a „pink forint” (a melegközösség vásárlóereje) megjelenésének a jelentősége. A *Humen* című magazin missziója és tartalmi egyértelműen jelzik azt az igényt, hogy a magyar „homoszexuális társadalomnak” és annak képviselőitében kíván szólni, a melegséget identitásnak tekinti és azt a szabadpiaci elkötelezettséghez és a „fejlett Nyugathoz” való felzárkózás diskurzusához köti.¹³ Rendszeresen közöl cikkeket arról, hogy azáltal, hogy a piaci szereplők a meleget mint meleg identitásuk alapján más fogyasztási szokásokkal bírkat azonosítják és célozzák meg, és zászlójukra tűzik a meleg jogegyenlőségét, hozzájárulnak a társadalom érzékenyítéséhez. Ezzel a megközelítéssel szemben is gazdag a szakirodalom, amely feltárja a cégek stratégiáinak álságosságát, és kritikus azzal szemben, ahogyan alakítja ez a befolyás a melegjogi aktivizmus nyelvét és célkitűzéseit (pl. Bindel 2014: 145–167).

EMBERI JOGI KONSZENZUS – „TAGADÁS ALÁ NEM VONHATÓ ERKÖLCSI ÉRTÉKEK”

A „genderideológiával” mint ellenségképpel szemben szerveződő mozgalmak a második világháború tapasztalata nyomán kialakult emberi jogi konszenzust is megkérdőjelezi (Pető 2016). Amikor ideológusai a „globális konszenzust” támadják (lásd pl. Peeters 2015: 33–40), akkor elsősorban az emberi jogok révén megvalósuló hatalmi dinamikára fókuszálnak.¹⁴

¹³ Lásd pl. az impresszumot: <http://humenonline.hu/rolunk/> (Letöltve: 2017. 10. 26.).

¹⁴ A 11. lábjegyzetben már idézett Janine Crouse a WCF-en előadásában például elmondta, hogy a teremben nincs senki, aki elvitatná a nők emberi jogait, azonban amikor az ENSZ-ben női jogokról

Kétségtelenül a viták homlokerében vannak az emberi jogok, illetve hogy mi számít emberi jognak (az azonos neműek házassága? a béranyaság? a „szexmunka”?) Ez a felismerés tükröződik a „genderideológia” ellen szerveződő mozgalmak „konzervatív ellenreakció”-értelmezésével kapcsolatban is. Az emberi jogokkal kapcsolatban azonban különösen igaz Mouffe megállapítása, miszerint azok „tagadás alá nem vonható erkölcsi értékekké” váltak.

A szakirodalomban vita folyik arról, hogy az emberi jogi keret „tettetésarsa”, vagy esetleg hatalom nélküli kísérője a neoliberalizmusnak (Moyn 2014); mindenesetre egyre gyakrabban megfogalmazódik a kritika, hogy a rendszerszintű kérdésekre – ideértve a globális hatalmi egyenlőtlenségeket is – az emberi jogok nem adnak választ. Sőt az emberi jogok univerzalizmusának és vitathatatlanságának kerete több fontos jelenséget is elfed: egyrészt azt, hogy milyen globális kontextusba ágyazódik, illetve hogy milyen egyéb törekvéseket legitimál ez az agenda. Kelet-Közép-Európában például mind időben, részben pedig a szereplők tekintetében is egybeesett a felzárkózás rendszerváltás utáni diskurzusával (Gregor és Grzebalska 2016); napjainkban pedig a pénzügyi donorok törekvései is befolyásolják az emberi jogi alapú szervezetek fókuszát. Másrészt viszont az is figyelmen kívül marad így, hogy a különböző identításalapon meghatározott emberi jogi napirendek között érdekellentét állhat fent (lásd a béranyaság kérdésében meleg férfiak érdekképviselői és nőjogi szervezetek; a „szex mint emberi jog” kérdésében a prostitúció vonatkozásában fogyatékosügyi és nőjogi szervezetek; vagy a transzaktivizmus kérdésében transznemű és nőjogi szervezetek között). Végül: egyre több dolog kerül be az emberi jogi ernyő alá – és amint ez megtörténik, onnantól az adott jelenség morálisan megkérdőjelezhetetlen lesz. Így például a feministák között korántsem vitán felül álló szexmunka-megközelítés az emberi jogokra hivatkozva próbálja elhallgattatni (illegitim, kirekesztő pozíciónak beállítani) az abolicionista álláspontot (amely a női test kizsákmányolásaként tekint a prostitúcióra), vagy a társadalmi nemet belülről jövő, elemezhetetlen lényegként értelmező transznemű aktivisták számos országban a genderidentitásuk elismerését emberi jognak, így vitathatatlannak tartják.

Ezekkel összefüggésben szaporodtak el az ún. progresszív aktivizmusban az emberi jogokra hivatkozó, megbélyegző megjelölések. Magyarországon egyelőre marginális, az angolszász országokban viszont évek óta heves viták folynak olyan megjelölések mentén, mint például a kurvafób (*whorephobe*) vagy SWERF (*sex-worker exclusionary radical feminist*). Ezek lennének azok, akik nem értenek egyet a prostitúcióval kapcsolatban a szexmunka-megközelítéssel, vagyis hogy ezt önként vállalt munkaként kellene felfogni. Egy másik ilyen vonulat a queerfób, transzfób vagy TERF (*trans-exclusionary radical feminist*) kifejezések, amelyeket azok kapják, akik a transz/genderqueer aktivizmus bizonyos, fentebb röviden megemlített fogalmaival vagy politikai követeléseivel nem értenek egyet.

van szó, akkor az az abortuszt, a kvótákat és az LMBT-ügyeket jelenti.

A társadalmi igazságosságért folytatott aktivizmuson belüli fogalmi és stratégiai viták nem újak, itt most azt állítom, hogy az emberi jogi konszenzusra, vagyis egy depolitizált, morálizáló állításra hivatkozva vannak bizonyos politikai álláspontok eleve illegitimnek bélyegezve azzal, hogy „főb” toldalékot vagy „kirekesztő” címet kapnak. Ezeknek a megjelöléseknek a politikai kommunikációs eszközként való használata ugyancsak megfigyelhető a nőgyűlölő/szexista és homofób kifejezésekkel kapcsolatban az aktivizmusban, a politikai publicisztikákban és időnként a tudományos diskurzusban is.

Miközben egyes szereplőknél szerepet játszhat személyes nőgyűlöletük, például a nők elleni erőszak megelőzésére és visszaszorítására törekvő isztambuli egyezmény ratifikálásának elvi elutasításában vagy homofóbia a Pride felvonulásokkal szembeni ellenérzéseikben, addig politikai követelések kontextusában félrevezető az egyének előítéleteiből, attitűdjeiből pszichologizáló fogalmakkal levezetni jelenségek megértését (Choonara és Prasad 2014). Ezek a mozgalmak ügyek ellen, nem pedig nők, illetve meleg/leszbikusok ellen szerveződnek. A queer aktivizmus bizonyos megnyilvánulási formáinak ellenzését antifeministának vagy akár nőgyűlölőnek bélyegezni éppannyira fed el valós folyamatokat és lehetetleníti el a differenciált megértést, beleértve az ún. „progresszív” táboron belüli eltérő elképzelések megértését, mint az azonos neműek házassága ellen mobilizáló francia „Manif pour Tous” mozgalmat homofóbnak nevezni (még ha bizonyos tagjait mozgatják is ilyen személyes indítékok). Ez szintén megnehezíti, hogy arról lehessen beszélni, hogy az aktivista mozgalmak magukon belül is sokfélék, és sokféle, akár egymásnak ellentmondó napirendet követnek (lásd a meglegházassággal kapcsolatos gazdag vitákat meleg és leszbikusok részéről).

Ahogy a populizmust tárgyaló rész elején írtam: a populizmus erősödése összefüggésben van azokkal az okokkal, amiért egyre több minden a populista bélyeget kapja: ez igaz az emberi jogi követelésekkel kapcsolatos címkézésekre is. A legitim, agonisztikus konfliktusok létjogosultságának elvitatása zajlik morális alapon. Akik a „genderideológia” vagy a politikai korrektség ellen mobilizálnak, például az Egyesült Államokban, Németországban vagy Magyarországon, azok nem feltétlenül a niggerezés/ cigányozás/ buzizás/ migránsozás jogáért állnak ki, hanem annak a felháborodásuknak adnak hangot, hogy morálisan illegitimmé van nyilvánítva a véleményük az „emberi jogi konszenzusra” hivatkozva, de valójában politikai ügyeket képviselve. Természetesen az emberi jogi paradigma annyiban nem apolitikus, hogy az egy szubsztantív politikai állítás, hogy léteznek olyan elvitathatatlan jogok, amelyek nem bocsáthatók a többségi döntéshozatal plénumára. Azonban az pontosabb vizsgálatot (és megvitathatóságot) igényel, hogy mi és hogyan kerülhet be ennek a paradigmának a hatókörébe, és mi az, ami inkább egy agonisztikus teret kíván a megvitásra.

A LIBERÁLIS PROGRESSZIÓ KONSZENZUSA

Gabriele Kuby, aki Kelet-Közép-Európában a „genderideológia”-ellenes mozgósítások egyik fő ideológusának számít, és könyvei a régió több nyelvén elérhetőek, egy 2013-as interjújában kifejti, hogy 1968 céljait most az ENSZ és az EU próbálja kivitelezni baloldali, és néhol „konzervatív” kormányokkal karöltve (idézőjel tőle), a mainstream média erőteljes támogatásával. Ahogy írja:

„Ezt a szexuális forradalmat hatalmi elitek valósítják meg [...] többek között nemzetközi szervezetek, mint az ENSZ és az EU, átláthatatlan alszervezeteikkel; globális nagyvállalatok mint az Amazon, a Google és a Microsoft; a nagy alapítványok, mint a Rockefeller és Guggenheim; szélsőségesen gazdag egyének, mint Bill és Melinda Gates, Ted Turner, Georges Soros, and Warren Buffett; és NGO-k mint az International Planned Parenthood Federation és az International Lesbian and Gay Association. Ezek a szereplők a hatalom legmagasabb szintjein működnek hatalmas pénzügyi forrásokkal. És van egy közös érdekük: a népességnövekedés megállítása a bolygón. Abortusz, fogamzásgátlás, az LGBT-ágenda, a család lerombolása – mind ezt az egy célt szolgálják.”¹⁵

Miközben ez a hálózat így ebben a formában bizonyosan nem dolgozik együtt, viszont ez az idézet rámutat arra, hogy a „genderideológia” fenyegetése ellen szerveződő mozgalmak reflektálnak a globális hatalmi rendre, centrum és periféria kérdéseire, politika és gazdaság összefonódásaira, a nemzetállamok mozgásterének szűkülésére, a befolyásolás igényére.

Ahogy az emberi jogi paradigma beilleszkedik egy globális hatalmi rendbe, úgy a liberális fejlődés és a folyamatos jogkiterjesztés elképzelései sem vizsgálhatók annak tekintetbevétel nélkül. Ha ezt megtesszük, a „genderideológia”-ellenes mozgalmakról is lehetővé válik egy másik értelmezés, mint összeesküvés-elmélet vagy reakciós politikai stratégia elképzelései. A „genderideológia”-ellenesség különböző módon jelenik meg a centrum országaiban (Franciaországban például az USA, az USA-ban a nemzetközi szervezetek vagy a „globális konszenzus” a „genderideológia” megvádolt hordozói), addig a kelet-közép-európai országokban ezekhez hozzákapcsolódik a „fejlett Nyugathoz való felzárkózás” narratívájának a kritikája is (Kováts 2017b).

Gagyi Ágnes a *Fordulat* 21. számában megjelent írásában, a magyar rendszerváltással kapcsolatban amellet érvel, hogy a felzárkózási diskurzus „az államközi rendszer hierarchiáját szimbolikusan úgy legitimálta, hogy a centrum társadalomfejlődését univerzális

15 Europe's Cassandra, 2013. augusztus 14. Interneten: <http://www.catholicworldreport.com/2013/08/14/europes-cassandra/> (Letöltve: 2017. 10. 26.).

modellé emelte, az attól eltérő társadalmi formációk tulajdonságait pedig a centrum fejlődésével funkcionális összefüggésben kialakult alulfejlettség helyett olyan lemaradásként láttatta, ami a perifériák társadalmainak belső tulajdonságaiból fakad” (Gagyí 2014: 301). Ez a helyi hatalmi harcok szintjén azt jelentette, hogy az elitblokkok azért versenyeztek, hogy mely stratégia mentén tudják megszervezni az ország integrációját a világgazdaságba, ezekhez pedig az antidemokratikus populizmus vagy a demokratikus antipopulizmus legitimációs stratégiái kapcsolódtak, egyben egymást is feltételezve. Ebben a helyzetben „a jobboldal a »nemzeti érdek« érzelmi egységére és a nemzetközi tőkeérdek elleni védelemre hivatkozva mossa el a nemzeti tőke és a helyi proletariátus közti érdekellentétet, a baloldal pedig a helyi érdekvédelem nemzeti és antiszemita megfogalmazásaival szemben a »demokrácia« védelmére hivatkozva söpörheti félre a gazdasági sértettség hangjait” (uo.: 306). Ez a dichotómia a mindennapi identifikációkban is megjelent, és ezt Gagyi Alekszandar Kjoszevnek (1999) az elitek öngyarmatosító kultúrákkal kapcsolatos fogalmai nyomán ragadja meg. Míg a jobboldal a „koloniális önszeretet” (alsóbbrendűnek tekintett vonások értékesebbé címkézése), addig a liberális oldal az „önkolonizáló emancipáció” stratégiáját követte (Gagyí 2014: 308–312). Az öngyarmatosítás a feminista és LMBTQ-aktivizmusban is megjelent, amennyiben a rendszerváltozás után ezek felvették a „felzárkózás” keretezését, és témáikban, nyelvükben sok szempontból a Nyugat mintáit igyekeztek követni (Gregor és Grzebalska 2016). Ma pedig az aktivizmus több (bár korántsem összes) szegmensében az angolszász országok aktivizmusának a nyelve és eszköztára köszön vissza, néhol a helyi kontextus figyelembevétele nélkül (Bajusz és Feró 2017).

Én amellett érvelek, hogy a „genderideológia” ellen küzdő mozgalmak az ún. progresszív oldal, az „antipopulista demokraták” diszkurzív stratégiáira adott válaszok is. Így miközben a felszínen az ellen mobilizálnak, amit az ún. progresszív oldal az egyenlőség értékeiként definiál, a mélyben más folyamatok húzódnak. A neoliberalizmus individualizmusa és struktúravaksága, illetve a „liberális progresszió” hitébe, EU-n belüli és globális hatalmi viszonyokat elrejtő diskurzusába csomagolt „önkolonizáló emancipáció” ellen, továbbá az emberi jogi paradigma által megkérdőjelezhetetlenné és megvitathatatlaná, illegitimé tett kérdések újrapolitizálásáért mozgósítanak. Ebben viszont nem mouffe-i, hanem schmitti konfliktuskeretet és politikai stratégiát követnek, vagyis nem az ugyanazon a politikai téren osztozó ellenfélként, hanem ellenségként tekintve a „genderistákra”, pont úgy, ahogy a jobboldali populisták hatalomra jutva refeudalizálják a nyilvánosságot és megszüntetik az ideológiai konfliktusok kihordására alkalmas társadalmi tereket (Grzebalska és Pető 2016).

KONKLÚZIÓ

A fentiekben megkíséreltem vázlatosan bemutatni, hogy milyen ellentmondások feszítik a kultúrharcos megközelítést, és miket nem vesz ez figyelembe, úgyse bár a populista jobb-oldal, vagy az ún. progresszív oldal. Így a jobboldali populizmus erősödését és a „genderideológiára” mint ellenségképre tekintő mozgalmakat is úgy kellene tekinteni, mint egy a liberális demokrácia kihívására és újradefiniálására (sőt: meghaladására) tett kísérletet. A liberális progresszió illúziója elfedi a globális hatalmi kérdéseket, amelyekbe a genderkérdések is beágyazódtak. Ehelyett túl kellene lépni az erőszak és a konszenzus egymást kizáró ellentétpárján, mert ez „egyértelműen leszűkíti konfliktus és demokrácia viszonyának értelmezhetőségét” (Horváth 2016: 18). Az ostromlotterőd-szindróma és a konszenzusok visszasírása helyett azon kellene munkálkodni, hogy egy agonisztikus, és az érzelmeket megengedő teret teremtsünk a konfliktusok kihordására. Ez természetesen nemcsak a „progresszív” szereplők felelőssége, mert ennek van egy konszenzuális előfeltétele: hogy a vitában álló felek elismerjék a másikat a politikai közösség legitim részeként.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bajusz Orsolya – Feró Dalma (2017): Az érényfitogtatás és progresszió ígérete a fél-periférián. Kettős Mérce. 2017. 05. 14.
http://kettosmerce.blog.hu/2017/05/14/az_erenyfitogtatas_es_a_progresszio_igerete_a_felperiferian (Letöltve: 2017. 10. 26.).
- Bindel, Julie (2014): *Straight Expectations. What Does It Mean To Be Gay Today?* Guardianbooks. London.
- Brustier, Gaël (2014): *Le Mai 68 conservateur. Que restera-t-il de La Manif pour Tous?* Les éditions du cerf.
- Carnac, Romain (2014): L'Église catholique contre „la théorie du genre”: Construction d'un objet polémique dans le débat public français contemporain. In: *Synergies Italie*, No. 10.: 125–143.
- Case, Mary Anne (2011): After Gender The Destruction of Man? The Vatican's Nightmare Vision of the “Gender Agenda” for Law. In: *Pace Law Review*, Vol. 31., No. 3.: 802–807.
- Chetcuti, Natacha (2014): Quand les questions de genre et d'homosexualités deviennent un enjeu républicain. In: *Les Temps Modernes*, No. 678.: 241–253.
- Choonara, Esme – Yuri Prasad (2014): What's Wrong with Privilege Theory? In: *International Socialism*, No. 142.

- Családdlexikon. A családdal és az élettel kapcsolatos vitatott fogalmakról és etikai kérdésekről.*
2012. Budapest: Szent István Társulat.
- Félix Anikó (2015): The Hungarian Case. In: *Gender as Symbolic Glue. The Position and Role of Conservative and Far Right Parties in the Anti-gender Mobilizations in Europe.*
Kováts Eszter – Pöim, Maari (szerk.). Foundation for European Progressive Studies – Friedrich-Ebert-Stiftung. 62–82.
- Fraser, Nancy (2000): Rethinking Recognition. In: *New Left Review*, No. 3.: 107–120.
- Fraser, Nancy (2009): Feminism, Capitalism and the Cunning of History. In: *New Left Review*, No. 56.: 97–117.
- Fraser, Nancy – Honneth, Axel (2003): *Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange.* Verso.
- Gagyi Ágnes (2014): Az antipopulizmus mint a rendszerváltás szimbolikus eleme. In: *Fordulat*, No. 21.: 298–316.
- Grabowska, Magdalena (2014): Cultural War or “Business as Usual”? Recent Instances, and the Historical Origins of a “Backlash” Against Women’s and Sexual Rights in Poland. In: *Anti-Gender Movements on the Rise? Strategising for Gender Equality in Central and Eastern Europe.* Heinrich-Böll-Stiftung. 54–64.
- Gregor Anikó – Grzebalska, Weronika (2016): Thoughts on the Contested Relationship between Neoliberalism and Feminism. In: *Solidarity in Struggle – Feminist Perspectives on Neoliberalism in East-Central Europe.* Kováts, Eszter (szerk.). Friedrich-Ebert-Stiftung, Budapest, 11–20.
- Grzebalska, Weronika (2016): Why the War on “Gender Ideology” Matters—And not Just to Feminists. Anti-genderism and the Crisis of Neoliberal Democracy. Interneten: <http://visegradinsight.eu/why-the-war-on-gender-ideology-matters-and-not-just-to-feminists/> (Letöltve: 2017. 10. 26.).
- Grzebalska, Weronika – Pető Andrea (2016): How Hungary and Poland Have Silenced Women and Stifled Human Rights. In: *The Conversation.* Interneten: <https://theconversation.com/how-hungary-and-poland-have-silenced-women-and-stifled-human-rights-66743> (Letöltve: 2017. 10. 26.).
- Grzebalska, Weronika – Kováts Eszter – Pető Andrea (2017): Gender as Symbolic Glue: How ‘Gender’ Became an Umbrella Term for the Rejection of the (Neo)liberal Order. In: *Political Critique.* Interneten: <http://politicalcritique.org/long-read/2017/gender-as-symbolic-glue-how-gender-became-an-umbrella-term-for-the-rejection-of-the-neoliberal-order/> (Letöltve: 2017. 10. 26.).
- Hark, Sabine – Villa, Paula Irene (szerk.) (2015): *Anti-Genderismus. Sexualität und Geschlecht als Schauplätze aktueller politischer Auseinandersetzungen.* Transcript Verlag.

- Horváth Szilvia (2016): Konfliktus és demokrácia: Érvek a konfliktusok politikai jelentősége és korlátozásuk szükségessége mellett. In: *Metszetek*, Vol. 5., No. 2.: 8–24.
- Kantola, Johanna – Squires, Judith (2012): From State Feminism to Market Feminism? In: *International Political Science Review*, Vol. 33., No. 4.: 382–400.
- Kjosszev, Alexander (1999): *Jegyzetek az öngyarmatosító kultúrákról*. 3. magyar fordítás, 2017. január 11. Interneten: <http://aszem.info/2017/01/alexander-kiossev-jegyzetek-az-ongyarmatosito-kulturakrol1/> (Letöltve: 2017. 10. 26.).
- Kováts Eszter (2015): A „gender” mint ellenségkép Európában: kihívások és lehetőségek a feminista és az LMBT+ mozgalmak számára. In: *Az LMBTQ+ mozgalom helyzete – Társadalmi attitűdök és politikai környezet*. Mikecz Dániel – Tóth Csaba (szerk.). Republikon Intézet – Friedrich Naumann Stiftung für die Freiheit, 68–87.
- Kováts Eszter (szerk.) (2016): *Solidarity in Struggle – Feminist Perspectives on Neoliberalism in East-Central Europe*. Friedrich-Ebert-Stiftung Budapest. Interneten: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/12796.pdf> (Letöltve: 2017. 10. 26.).
- Kováts Eszter (2017a): The Emergence of Powerful Anti-Gender Movements in Europe and the Crisis of Liberal Democracy. In: *Gender and Far Right Politics in Europe*. Köttig, Michaela – Bitzan, Renate – Pető Andrea (szerk.). Palgrave Macmillan, 175–189.
- Kováts Eszter (2017b): Das Schlachtfeld „Gender” in Europa – Die Krise der liberalen Demokratie. In: *Diffamierende Reden. Antifeminismen im Wandel*. Ariadne – Forum für Frauen- und Geschlechtergeschichte. Heft, No. 71.: 62–69.
- Kováts Eszter – Pető Andrea (2017): Anti-Gender Discourse in Hungary: A Discourse without a Movement? In: *Anti-Gender Campaigns in Europe. Mobilizing against Equality*. Roman Kuhar – David Paternotte (szerk.). Rowman & Littlefield.
- Kováts Eszter – Pöim, Maari (szerk.) (2015): *Gender as Symbolic Glue. The Position and Role of Conservative and far Right Parties in the Anti-gender Mobilizations in Europe*. Foundation for European Progressive Studies – Friedrich-Ebert-Stiftung. Interneten: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/11382.pdf> (Letöltve: 2017. 10. 26.).
- Kuhar, Roman (2014): Playing with Science: Sexual Citizenship and the Roman Catholic Church Counter-Narratives in Slovenia and Croatia. In: *Women's Studies International Forum*, No. 49.: 84–92.
- Kuhar, Roman – Paternotte, David (szerk.) (2017): *Anti-Gender Campaigns in Europe. Mobilizing against Equality*. Rowman & Littlefield.
- Mouffe, Chantal (2000): Politics and Passions: the Stakes of Democracy. In: *Ethical Perspectives*, Vol. 7., No. 2–3.: 146–150.
- Mouffe, Chantal (2005): *On the Political*. Routledge.
- Mouffe, Chantal ([2005] 2011): A politika és a politikai. In: *Századvég*, Vol. 16., No. 60.: 25–48.

- Mouffe, Chantal (2016a): In Defence of Left-Wing Populism. In: *The Conversation*. Interneten: <https://theconversation.com/in-defence-of-left-wing-populism-55869> (Letöltve: 2017. 10. 26.).
- Mouffe, Chantal (2016b): The Populist Challenge. In: *Open Democracy*. Interneten: [www.opendemocracy.net/democraciaabierta/chantal-mouffe/populist-challenge](http://opendemocracy.net/democraciaabierta/chantal-mouffe/populist-challenge) (Letöltve: 2017. 10. 26.).
- Moyn, Samuel (2014): A Powerless Companion: Human Rights in the Age of Neoliberalism. In: *Law and Contemporary Problems*, Vol. 77., No. 4.: 147–169.
- Mudde, Cas (2004): The Populist Zeitgeist. In: *Government and Opposition*, Vol. 39., No. 4.: 541–563.
- Mudde, Cas (2015): Populism in Europe: a Primer. In: *Open Democracy*. Interneten: <https://www.opendemocracy.net/can-europe-make-it/cas-mudde/populism-in-europe-primer> (Letöltve: 2017. 10. 26.).
- Mudde, Cas – Kaltwasser, Cristóbal Rovira (2017): *Populism: A Very Short Introduction*. Oxford University Press.
- Paternotte, David (2015): Blessing the Crowds. Catholic Mobilisations against Gender in Europe. In: *Anti-Genderismus. Sexualität und Geschlecht als Schauplätze aktueller politischer Auseinandersetzungen*. Hark, Sabine – Villa Paula Irene (hrsg.). Transcript Verlag, 129–147.
- Paternotte, David – van der Dussen, Sophie – Piette, Valérie (szerk.) (2015): *Habemus gender! Déconstruction d'une riposte religieuse*. Editions de l'Université de Bruxelles.
- Peeters, Marguerite A. (2015): *A Nyugat kulturális forradalmának globalizációja*. Jövőegyetem Könyvek. John Henry Newman Oktatási Központ, Sümeg.
- Pető Andrea (2015): Gender Equality as Re-enchantment: Political Mobilisation in Times of „Neo-Patriarchal Neoliberalism” and Possibilities of Bipartisan Dialogue. In: *Woman Up! 2. A Transatlantic Dialogue*. Pöim, Maari – Tanczos, Judit (szerk.). Foundation for European Progressive Studies, 139–145.
- Pető Andrea (2016): Anti-Gender-Bewegungen in Europa – Was tun? In: *Gender matters!*, No. 6.: 41–49.
- Reilly-Cooper, Rebecca (2016): A társadalmi nem nem egy spektrum. In: *Reflektor*. Interneten: <http://reflektor.hu/velemeney/rebecca-reilly-cooper-a-tarsadalmi-nem-nem-egy-spektrum> (Letöltve: 2017. 10. 26.).
- Robcis, Camille (2015): Catholics, the “Theory of Gender,” and the Turn to the Human in France: A New Dreyfus Affair? In: *The Journal of Modern History*, Vol. 87, No. 4.: 892–923.

- Scheele, Sebastian (2016): *Von Antifeminismus zu 'Anti-Genderismus'? Eine diskursive Verschiebung und ihre Hintergründe*. Interneten: http://www.gwi-boell.de/sites/default/files/uploads/2016/08/scheele_diskursive_verschiebung_antifeminismus.pdf (Letöltve: 2017. 10. 26.).
- Solty, Ingar (2015): Öffentliche Schulbildung, Sexualerziehung und rechter Widerstand gegen kulturelle Liberalisierung: Lassen sich die Bewegung gegen den „Bildungsplan 2015“ in Baden-Württemberg und die Bewegung gegen „Common Core“ in den USA vergleichen? In: *Unheilige Allianz. Das Geflecht von christlichen Fundamentalisten und politisch Rechten am Beispiel des Widerstands gegen den Bildungsplan in Baden-Württemberg*. Billmann, Lucie (Hrsg.). Rosa Luxemburg Stiftung, 30–37.
- Wimbauer, Christine – Motakef, Mona – Teschlade, Julia (2015): Prekäre Selbstverständlichkeiten. Neun prekarisierungstheoretische Thesen zu Diskursen gegen Gleichstellungspolitik und Geschlechterforschung. In: *Anti-Genderismus. Sexualität und Geschlecht als Schauplätze aktueller politischer Auseinandersetzungen*. Hark, Sabine – Villa, Paula Irene (hrsg.). Transcript Verlag, 41–58.